

סוגיה ד נכסי הבעל והאשה

הצגת הנושא

ברית הנישואין היא קשר של חיים משותפים בין איש לאשה, ומכיון שכך יש לו גם פן ממוני. הסדרת יחסי הממון בין בני הזוג, מה שייך למי, מה דינו של הרכוש שכל אחד מביא אתו מתקופת רווקותו, ומהן הזכויות הממוניות שהנישואין מקנים לו בזמן הנישואין ולאחריהם – כל אלה הן שאלות שההלכה עוסקת בהן בהרחבה.

פרק ראשון: דין תורה ותקנות חכמים

א. נכסי מלוג ונכסי צאן ברזל

הנכסים שהאשה מביאה עמה לנישואיה נחלקים על פי ההלכה לשני סוגים, המכונים "נכסי מלוג" ו"נכסי צאן ברזל". השמות האלו מופיעים לראשונה במשנה בראש פרק שביעי ביבמות (סו.), והמשנה מפרשת את ההבדל ביניהם: נכסי מלוג "אם מתו מתו לה ואם הותירו הותירו לה", ואילו נכסי צאן ברזל "אם מתו מתו לו ואם הותירו הותירו לו... והוא חייב באחריותן". פירש רש"י שם: "מה שהאשה מכנסת לבעלה ושמה לו לקבלם עליו באחריות כתובתה, כמו שכותבין ודא נדוניא דהנעלת ליה, והוא מוסיף כנגדן וכותב סך הכל קיבל עליו פלוני כך וכך בכתובתה, קורין צאן ברזל. ויש שמכנסת ממון הרבה ואינה כותבת כולו בכתובתה ומשיירת לעצמה, הן נכסי מלוג, והבעל אוכל פירות והקרן שלה קיים, ואם מתו מתו לה או פחתו פחתו לה. לשון צאן ברזל קרן קיים שאין פוחת ונפסד, שאפילו מתו כולן אחריותן עליו לשלם לה כשימות או יגרשנה".

והרמב"ם כתב בפט"ז מהלכות אישות: "א) הנכסים שמכנסת האשה לבעלה, בין קרקע בין עבדים בין מיטלטלין, אע"פ שהן נכתבין בשטר כתובה, אינן נקראין כתובה, אלא נדוניא שמם. ואם קיבל הבעל אחריות הנדוניא עליו ונעשת ברשותו, אם פחתה פחתה לו ואם הותירה הותירה לו, הרי זו נקראת נכסי צאן ברזל. ואם לא קיבל אחריות הנדוניא עליו, אלא הרי היא ברשות האשה, אם פחתה פחתה לה ואם הותירה הותירה לה, הרי זו נקראת נכסי מלוג. (ב) וכן כל נכסים שיש לאשה שלא הכניסה אותן לבעלה ולא כתבה אותן בכתובה, אלא נשארו לה לעצמה, או נפלו לה בירושה אחר שנתארסה, או ניתנו לה במתנה, הכל נקראין נכסי מלוג, שכולן ברשותה הן".

משמע מלשון הרמב"ם שגם נכסי מלוג יש הכותבים אותם בכתובה, וקוראים גם להם נדוניא (שלא כמו שפירש רש"י שנדוניא היא נכסי צאן ברזל והם הנכתבים בכתובה), ומכל מקום ברור שדינם של הנכסים שהאשה מביאה לנישואין אינו תלוי בשאלה אם נכתבו בכתובה או לא נכתבו, אלא: אותם נכסים שהאשה והבעל מסכימים שיהיו נכסי צאן ברזל, וכתבו זאת בכתובה, או בשטר מיוחד (כגון שטר "תנאים"), או שלא כתבו כלל אלא עשו על כך קנין בפני עדים – הבעל מקבל עליהם אחריות כעין האחריות על הלוואה, דהיינו שהוא יכול להשתמש בהם כרצונו כל ימי הנישואין (אך לא למוכרם, יבמות סו:), ובתום הנישואין הוא חייב להחזיר לאשה את שוויים המקורי בין אם הם קיימים ובין אם אבדו או פחת ערכם. שאר הנכסים של האשה, שלא עשו עליהם הסכם כזה, הריהם נכסי מלוג, ודינם שהבעל אוכל את פירותיהם כל זמן שהם נשואים, אבל גוף הנכסים שייך לאשה ואין הבעל אחראי עליהם.

ב. תיקנו מעשה ידיה תחת מזונות

זה שהבעל אוכל פירות נכסי מלוג, זוהי אחת מתקנות חכמים המסדירות את יחסי הממון בין הבעל לאשה. המש' בכתובות (מו: קובעת שהבעל "אוכל פירות בחייה, וחייב במזונותיה ובפרקונה (רש"י: אם נשביית) וקבורתה". ובגמ' (מז: נאמר: "תנו רבנן תיקנו מזונותיה תחת מעשה ידיה, וקבורתה תחת כתובתה, לפיכך בעל אוכל פירות. פירות מאן דכר שמייהו, חסורי מחסרא והכי קתני, תיקנו מזונותיה תחת מעשה ידיה, ופירקונה תחת פירות (רש"י: שהוא אוכל מנכסי מלוג שלה), וקבורתה תחת כתובתה (רש"י: תחת הנדוניא שהכניסה לו),

לפיכך בעל אוכל פירות. מאי לפיכך, מהו דתימא מיכל לא נכלינה ואנוחי ננחינהו דאם כן מימנע ולא פריק, קמ"ל דהא עדיפא זימנין דלא מלו ופריק לה מדידיה. ואיפוך אנא (רש"י: מזונות תחת פירות ופירקונה תחת מעשה ידיה, ונפקא מינה דאי אמרה איני ניזונית ואיני עושה לא כלום קאמרה), אמר אביי תיקנו מצוי למצוי (רש"י: מזונות ומעשה ידיה מצויין) ושאינו מצוי לשאינו מצוי".

מהנוסח "תיקנו מזונותיה תחת מעשה ידיה" מוכח שלדעת ברייתא זו חיוב מזונות של הבעל לאשתו הוא מתקנת חכמים. אבל רבא מביא בהמשך ברייתא אחרת, ובה דעות תנאים הסוברים שחיוב המזונות לאשה הוא מדאורייתא, מהכתוב "שארה כסותה ועונתה לא יגרע" (שמות כא, י).

ובפ' אף על פי (נח:): למדנו: "אמר רב הונא אמר רב יכולה אשה לומר לבעלה איני ניזונית ואיני עושה, קסבר כי תקינו רבנן מזוני עיקר ומעשה ידיה משום איבה, וכי אמרה איני ניזונית ואיני עושה הרשות בידה (רש"י: כיון דעיקר תקנתא לטובתה ומשום דידה הוא, כי אמרה לא ניהא לי בהאי טיבותא שומעין לה). מיתבי תיקנו מזונות תחת מעשה ידיה, אימא תיקנו מעשה ידיה תחת מזונות". לפי שינוי הנוסח ל"תיקנו מעשה ידיה תחת מזונות" יכולה גם ברייתא זו לסבור שמזונות הם מדאורייתא, ותקנת חכמים היתה שמעשה ידיה לבעלה תחת מזונותיה שהוא חייב לה מן התורה. וכך כמובן יכול לסבור רב הונא בשם רב, דהיינו שהאשה יכולה לוותר על המזונות המגיעים לה מדאורייתא וממילא לא להתחייב לתת מעשה ידיה לבעלה, הואיל ואת חיוב מעשה ידיה תיקנו תחת המזונות. וכ"כ הרשב"א (שם ובדף נט: ד"ה ולענין). אולם, בכבא קמא ח: ובעוד מקומות למדנו: "אמר רבא כל האומר אי אפשי בתקנת חכמים כגון זו שומעין לו, מאי כגון זו, כדרב הונא דאמר רב הונא יכולה אשה שתאמר לבעלה איני ניזונית ואיני עושה", ומשמע בפשטות שרבא, אשר הביא את דעת התנאים לפיה חיוב מזונות הוא מדאורייתא, נוקט להלכה כדעה שהמזונות הן תקנת חכמים, ולטובת האשה נתקנה, ולכן היא יכולה לוותר עליה.

ובאמת הראשונים נחלקו כיצד יש לפסוק להלכה, האם חיוב המזונות הוא מדאורייתא או מדרבנן: הרמב"ם (הל' אישות יב, ב) והרשב"א פסקו שמזונות הם מדאורייתא, כדעת התנאים הנ"ל, ואילו הרא"ש (פי"ג סי' ו') והרמב"ן (כתובות ע: ד"ה שהדירה ובפירושו לשמות כא, י) פסקו שמזונות הם מדרבנן, כמשמעות דברי רבא הנ"ל, ע' טור אה"ע סי' ס"ט ו'בית יוסף' ו'דרכי משה' שם.

השו"ע (סט, ב) לא הכריע בדבר, וה'חלקת מחוקק' (ס"ק ג') וה'בית שמואל' (ס"ק א') כתבו שהיא מחלוקת ראשונים. ולגבי כסותה – דהיינו לספק לה בגדים (ובכלל זה בית לגור בו וכלי בית, טוש"ע עג, א) – ה'מגיד משנה' (שם) סובר שכל התנאים מודים שהוא חיוב דאורייתא, וכך פסק הרמב"ם, אבל הרמב"ן (בפירושו לתורה על הפסוק הנ"ל) סובר שהוא מדרבנן, ומדאורייתא החיוב היחיד של הבעל לאשתו הוא חיי האישות. גם בזה השו"ע לא הכריע.

הואיל וחכמים תיקנו שמעשה ידיה של האשה יהיו לבעל תחת המזונות, עולה השאלה האם הבעל יכול לומר לאשה: "צאי מעשה ידיך במזונותיך", ואם לא יספיק לך מעשה ידיך – אשלים לך משלי. הרמב"ם פסק (הל' אישות יב, ד): "אם אמר הבעל איני זנך ואיני נוטל כלום ממעשה ידיך, אין שומעין לו, שמא לא יספקו לה מעשה ידיה במזונותיה" (כלומר: ותצטרך להתדיין על כך בבי"ד). אבל הר"ן (לא: ד"ה באומר) סובר שהבעל יכול לומר כך לאשה. מחלוקתם תלויה בהבנת סוגיית הגמ' בראש פ' המדיר (כתובות ע.). השו"ע (סט, ד) פסק כרמב"ם, והרמ"א פסק כר"ן. ה'בית שמואל' (ס"ק ד') נוטה לפסוק בזה כשו"ע, וכ"כ ב'באר היטב' (ס"ק ג'), אבל ה'בית מאיר' פסק כרמ"א במקרה שהבעל נמצא עם האשה בעיר והוא זמין לתבוע ממנו את המזונות.

באופן כללי אפשר אפוא לומר, שחכמים דאגו שלכתחילה ישררו שלום בית ותחושת שותפות בין האיש לאשה גם בצד הממוני: הבעל חייב "לשאת את האשה על כפיו", דהיינו לספק מממונו את כל צרכיה הכלכליים של האשה, כנוסח הנהוג בכתובה: "ואנא במימרא ובס"ד אפלח ואוקיר ואיזון ואפרנס ואכלכל ואסובר ואכסה יתיכיי" (אסובר) פירושו: אשא, ע' תרגום אונקלוס לבמדבר יא, יב ועוד), והאשה מצידה צריכה במשך חיי הנישואין לתת את מעשה ידיה ואת זכות השימוש בנכסיה לבעל. עם זאת, הנכסים שכל אחד מבני הזוג הביא אתו לנישואין – נשארים שייכים לו, ובמקרה של פירוד הם חוזרים לרשותו. על האפשרות של הפרדה כלכלית בעקבות הצהרת "איני ניוזנית ואיני עושה" – ר' להלן.

ג. מהו מעשה ידיה?

שנינו (כתובות נט:): "ואלו מלאכות שהאשה עושה לבעלה, טוחנת ואופה ומכבסת, מבשלת ומניקה את בנה, מצעת לו המטה ועושה בצמר. הכניסה לו

שפחה אחת, לא טוחנת ולא אופה ולא מכבסת, שתים, אין מבשלת ואין מניקה את בנה, שלש, אין מצעת לו המיטה ואין עושה בצמר, ארבע, יושבת בקתדרא, ר' אליעזר אומר אפילו הכניסה לו מאה שפחות כופה לעשות בצמר, שהבטלה מביאה לידי זימה".

"עושה בצמר" משמעו שמלבד העבודות הקשורות לצרכי הבית, על האשה לעשות בהיקף מצומצם גם מלאכה שיש עמה רווח, כגון טוויית צמר. ר' אליעזר סובר שאפילו אשה שיש לה שפחות העושות את כל עבודות הבית חייבת לעשות בצמר כדי שלא תחיה בבטלה, ובגמ' (סא:) נפסקה הלכה כמותו. במש' להלן (סד:) פורש השיעור של עושה בצמר: "משקל חמש סלעים שתי ביהודה שהן עשר סלעים בגליל, או משקל עשר סלעים ערב ביהודה שהם שהן עשרים סלעים בגליל". אמנם, המש' שם מדברת במי שמשרה אשתו על ידי שלישי, כלומר שאינה חיה עמו בבית, ולפיכך כתב הטור (סי' פ', עפ"י התוס' סג. ד"ה רב והרא"ש פ"ה סי' ל"א): "וזה השיעור לא נתנו אלא במשרה אשתו על ידי שלישי, שאינה עמו בבית ואין עושה לו שום דבר, אבל אם היא עמו בבית ועושה כל צרכי הבית אינה חייבת לעשות כל כך, אלא לפי המנהג שדרך נשים לעשות".

עוד נאמר בגמ' (נט:): "מתניתין דלא כר' חייא, דתני ר' חייא אין אשה אלא ליופי, אין אשה אלא לבנים". כלומר: ר' חייא סובר שאשה אינה חייבת לעשות את המלאכות האמורות במשנה, אלא היא חייבת רק בחיים האינטימיים עם בעלה. נראה שזוהי מחלוקת יסודית במהות קנין האישות¹: תנא דמתניתין סובר שהואיל ו"ביתו זו אשתו" (מש' יומא ב.), כאשר אדם לוקח אשה, האשה מתחייבת לו מרצונה ומדעתה הן בחיי אישות והן בדאגה לצרכי הבית, וכך כתב ה'פני יהושע': "לכאורה נראה קצת ראייה דחייבת אפילו מדאורייתא, כדאיתא ביבמות פ' הבא על יבמתו (סג.) אהא דכתיב אעשה לו עזר כנגדו, דאדם מביא חיטים מן השוק חיטים כוסס כו"², אלמא דאורחא דמילתא הכי הוא שהאשה עושה מלאכת צרכי הבית³ | אמנם להלן נראה שיש ראשונים שעולה מדבריהם

1. ע' להלן בסוגיית כפיית גט פסקה כ"ד ("כוונות התורה" – אושיות הנישואין והגירושין).
2. ההמשך: "פשתן פשתן לובש, לא נמצאת מאירה עיניו ומעמידתו על רגליו". רש"י שם: "חיטים כוסס – בתמיה". ב"ח: וכי אדם אוכל חיטין כמות שהן ולובש פשתן כמות שהוא?
3. לפי שיטה זו המשפט "תיקנו מעשה ידיה תחת מזונות" (כתובות נח:) אמור רק על העשייה בצמר, ע' בפסקה הבאה.

שחיוב המלאכות הוא מדרבנן, ואילו ר' חייא סובר שאמנם "ביתו זו אשתו", אבל זה רק במובן של הקמת משפחה (כמו בביטוי "איש וביתו באו", שמות א, א), דהיינו חיי אישות והעמדת צאצאים, וזהו הדבר היחיד שהאשה מתחייבת בו כאשר היא מסכימה להיות לאיש ולשיטת הרמב"ן הנ"ל זוהי בעצם ההתחייבות ההדדית היחידה של הבעל והאשה בנישואין. ומסתבר שלשיטתו גם לדעת משנתנו חיוב האשה במלאכות הבית אינו אלא מדרבנן, שהרי לא ייתכן שהבעל אינו חייב לפרנס את אשתו אבל היא חייבת בעבודות הבית, מתי תתפרנס? ע' כתובות נח: שבאשתו אין מצב של "עשה עמי ואיני זנך". הלכה כמובן כסתם משנה.

בענין "הכניסה לו שפחה" – הגמ' (סא.) מסבירה תחילה מדוע אין מספיקה שפחה אחת, וכל שכן שתים או שלש, בשביל כל העבודות המוטלות על האשה, ואחר כך אומרת: "א"ר חנא ואיתימא ר' שמואל בר נחמני לא הכניסה לו ממש, אלא כיון שראויה להכניס אע"פ שלא הכניסה (רש"י: שהכניסה נדוניה רבה ויש כדאי למביאה נדוניה זו לקנות ממקצתה שפחות להכניס ולשמשה). תנא אחד שהכניסה לו ואחד שצמצמה לו משלה". על המשפט האחרון כתבו התוס': "ואחת שצמצמה לו משלה גרסין, פירוש צמצמה לו ממה שהוא חייב ליתן לה כמו קופה של בשמים (ע' סו:) ושאר דברים, וצמצמה כל כך עד שיכול לקנות מזה כמה שפחות, ר"ת. ויש גורסין שמצאה לו משלו, כלומר שהוא עשיר שיכול לקנות הרבה שפחות כפי צרכה". הגירסה השניה היא גירסת הרי"ף. ולשון הרא"ש: "ואחת שמצאתה משלו ארבע שפחות או ממון ראוי לארבע שפחות". וכ"כ הרמב"ם (הל' אישות כא, ו): "במה דברים אמורים, בעניים, אבל אם הכניסה לו שפחה אחת או נכסים שראויין לקנות מהן שפחה אחת, או שהיתה לו שפחה אחת או שהיה לו ממון כדי לקנות שפחה אחת, אינה מטחנת" וכו'. וכך פסקו הטור והשו"ע (פ, ז). וה'בית שמואל' (ס"ק י') הוסיף: "או אם מצמצמת לו משלה הוי כאילו הכניסה, כן כתבו תוס'". ועוד פסקו הטוש"ע (סעיף ט'): "היא אומרת ראוי הוא לקנות או לשכור שפחה, והוא אומר שאינו ראוי, עליה להביא ראייה".

הר"ן כתב על "ראויה להכניס אע"פ שלא הכניסה" את פירוש רש"י, והוסיף: "ואחרים פירשו ראויה להכניס, שדרך בנות משפחתה בכך או שדרך משפחתו בכך, והכי מוכח בירושלמי אמר שמואל בר יצחק לא סוף דבר שהכניסה אלא אפילו שראויה להכניס, כהדא דתנא עולה עמו ואינה יורדת עמו". הביטוי

האחרון מופיע גם בבבלי (שם) בענין חובת ההנקה, שאם אינה רוצה להניק בעצמה, "כל היכא דלאו אורחה (רש"י: אין דרך משפחתה להניק) שומעין לה, היא אורחה והוא לאו אורחיה (פי': אין דרך בנות משפחתו של הבעל להניק)... עולה עמו ואינה יורדת עמו". וכדברי הר"ן נפסק בטור ובשו"ע (פ, י): "כל אלו המלאכות אין מחייבין אותה אלא אם כן יהיה דרך משפחתו ומשפחתה לעשותן". והב"י כתב שהדבר נלמד מהאמור לגבי הנקה, ובביאור הגר"א ציין לירוש' שהביא הר"ן.

ברור שבימינו יש לתרגם את האמור בשפחות, לשכירת עובדות משק בית, דהיינו שאם יש ביד האיש או ביד האשה⁴ לשכור עוזרות בית שיעשו את המלאכות המוטלות על האשה, הרי האשה פטורה מלעשותן בעצמה.

עוד למדנו בגמ' (סא): "ארבע יושבת בקתדרא – אמר רב יצחק בר חנניא אמר רב הונא אע"פ שאמרו יושבת בקתדרא אבל מוזגת לו כוס, ומצעת לו את המטה, ומרחצת לו פניו ידיו ורגליו (רש"י: משום דמילי דחיבה ניהו כדי שתתחבב עליו). אמר רב הונא כל מלאכות שאשה עושה לבעלה נדה עושה לבעלה, חוץ ממיזיגת הכוס והצעת המטה והרחצת פניו ידיו ורגליו (רש"י: כל שהוא דברים של קירוב וחיבה מביאין לידי הרגל דבר)". פירוש הדבר: שלש מלאכות אלה אינן מטלות המוטלות על האשה, אלא ביטויים של חיבה ואינטימיות, ולכן הן מופקעות מכלל מלאכות של חובה, ונוהגות בכל אשה, גם כזו הפטורה ממלאכות. וע' רש"י ושאר הראשונים שחילקו בין "מצעת לו המטה" שבמש' לבין הצעת המטה הזאת, ששני דברים שונים הם.

ד. "איני ניזונית ואיני עושה"

באשר למימרת רב הונא בשם רב שיכולה אשה לומר לבעלה איני ניזונית ואיני עושה – בהמשך הסוגיה בכתובות נו: נאמר שריש לקיש חולק על רב הונא,

4. היינו שהיא רוצה להשתמש לצורך זה בכספי מלוג שלה (שהביאה מבית אביה, או שהיא מרויחה מעבודת חוץ, ר' להלן בפרק שני), או שהיא מוכנה להפחית לצורך זה מנכסי צאן ברזל שלה (אבל בלי שתפחית נראה שאין הבעל חייב להסכים לכך, כי אינו דומה להכניסה לו שפחות שהבעל מחזירן לה בתום הנישואין ואינו צריך לתת משלו). ונראה שדין "עולה עמו" מחייב שאם יש בידו לשכור, אין היא חייבת לשכור מכסף שהביאה עמה מבית אביה, וכך משמע ב'דרכי משה' סי' פ' אות ג', ע"ש.

אבל להלן בדף קז: אומרת הגמ' בפירוש שהלכה כרב הונא. וכך נפסק בשו"ע (סט, ד). לעומת זאת, לגבי אכילת פירות כתבו התוס' (מז: ד"ה זימנין) ושאר ראשונים שאין האשה יכולה לומר איני נפדית ואיני נותנת פירות, ונתנו כמה טעמים בדבר, ומהם שתקנת "פירקונה תחת פירות" לא היתה רק לטובת האשה, כך שהיא יכולה לוותר עליה, אלא גם לטובת הבעל (או: לטובת שלום הבית, כנ"ל סוף פסקה ב'), ע"ש. וכך נפסק בשו"ע (סט, ה).

נחלקו ראשונים האם "איני ניוזנית ואיני עושה" כולל גם את מלאכות הבית "טוחנת ואופה" וכו', או שהיא פטורה רק מלעשות בצמר. התוס' (סג. ד"ה רב) והרא"ש (פ"ה סי' ל"א) סוברים שהאומרת איני ניוזנית ואיני עושה פטורה גם ממלאכות הבית (מלבד השלש של חיבה הנ"ל). נראה אפוא שהם סוברים שחיוב האשה במלאכות הבית הוא מדרבנן, כי אם הוא מדאורייתא, איך יכולה האשה לפטור עצמה מהן באמצעות "איני ניוזנית", הלא למרות שהיא חוסכת לבעל את דמי המזונות, היא מצריכה אותו לשכור עובדות בית ואולי לא ימצא, ומן-הסתם דמי המזונות גם לא יספיקו לכך (מה שאין כן באיני ניוזנית ואיני עושה בצמר שהרווח מהעשייה בצמר הוא מן-הסתם פחות מדמי המזונות). אבל אם חיוב המלאכות הוא מדרבנן, והוא נתקן כנגד חיוב המזונות שהוא העיקר, מדאורייתא או מדרבנן, האשה יכולה לומר אי אפשי במזונות ולא במה שכנגדם. לעומת התוס' והרא"ש, סוברים הראב"ד (בהשגות על הרי"ף כו.), הרמב"ן (סג.), הרשב"א (נט: ד"ה וכתב) בשם רבנו אפרים, והר"ן (כג: ד"ה גמ'), שהאומרת "איני ניוזנית ואיני עושה" פטורה רק מעשייה בצמר, שהיא ודאי מדרבנן, ובין אם חיוב המזונות הוא מן התורה (רשב"א) או תקנה דרבנן לטובת האשה (רמב"ן) – היא יכולה לוותר עליהם ולא להתחייב בשכנגדם, אבל בעבודות הבית היא חייבת (בין אם הוא חיוב דאורייתא או דרבנן).

ה'בית יוסף' (סי' פ') הביא את שתי הדעות, ומשמע מדבריו שהוא נוטה לדעה האחרונה, אך בשו"ע לא פירש זאת. בענין חיוב המלאכות כתב בשו"ע (פ, טו): "כל אשה שתימנע מלעשות מלאכה ממלאכות שהיא חייבת לעשותן כופין אותה לעשות". והרמ"א כתב: "ואינו זנה עד שתעשה, וכן בי"ד משמתין אותה... וכל זה באומרת איני עושה וניזנית, אבל אם אומרת איני ניוזנית ואיני עושה הרשות בידה, וכמו שנתבאר לעיל סי' ס"ט. ויש אומרים דאפילו באומרת איני ניוזנית ואיני עושה צריכה לעשות צרכי הבית ולזה כופין אותה אע"פ שאינה ניוזנית". וכתב ה'חלקת מחוקק' (ס"ק כ"ז) שמשמע מלשון הרמ"א שדעתו כאותם ראשונים

הסוברים שצריכה לעשות צרכי הבית, ותמה למה השמיט את דעת התוס' שהיא קולא לאשה, ויכולה לומר קים לי כתוס'. וב'בית מאיר' תמה על הח"מ שכתב שהרמ"א השמיט את דעת התוס', והלא זוהי הדעה הראשונה שהביא בסתם, לפני ה"יש אומרים". אולם גם הגר"א (ס"ק כ"ח) כתב שמדברי הרמ"א משמע שסובר כר"ן. והנה המעיין ב'דרכי משה' יראה שהרמ"א דן שם בשאלה מתי כופין על האשה לעשות מלאכה, ומה הדין באומרת סתם "איני עושה" ואינה מזכירה את המזונות, והח"מ והגר"א הבינו שבדבריו הראשונים שעד ה"יש אומרים" לא נכנס הרמ"א כלל לשאלה על אילו מלאכות כופין אלא לעצם דין הכפייה, והוא מסיים שאם אומרת איני ניזונית ואיני עושה כבר נתבאר בסי' ס"ט שהרשות בידה, ומה שכתב אח"כ "ויש אומרים" וכו' הוא כמו במקומות רבים אחרים שהוא מביא את הדעה שהוא נוטה אליה בלשון י"א, גם כאשר לא הביא דעה אחרת לפניה. ומכל מקום גם ה'בית שמואל' (ס"ק כ"ז), שהביא את מחלוקת הראשונים בענין, פסק כמו הח"מ שהאשה יכולה לומר קים לי כתוס', והפנה למה שכתב בס"ק ט"ז: "כדינים אלו היכא דאיכא פלוגתא היא פטורה".

נושא אחר הטעון בירור הוא ענין מותר מעשה ידיה, דהיינו מה דינו של רווח מפרי עבודתה של האשה, אם עשתה יותר מהשיעור המחויב של משקל חמש סלעים צמר. המש' בכתובות (סד:) קובעת שאחת מחובות הבעל היא לתת לאשתו מעה כסף בכל שבוע לצורכה, דהיינו לצרכים אישיים שהיא זקוקה להם בנוסף למזון וכסות ומדור, והמש' אומרת שאם אינו נותן לה מעה כסף מעשה ידיה שלה. הגמ' (נט.) מסבירה שהכוונה למותר מעשה ידיה, שהרי מעשה ידיה הוא כנגד מזונות. וכתב ה'שאלתות' (משפטים סי' ס' [ס"ח]), והביאו הר"ן (כג: ברי"ף), שיכולה אשה לומר איני נוטלת מעה כסף ואיני נותנת מותר. והטור (סי' פ') כתב שהיא מחלוקת רבינו יונה והרמ"ה, אך הביא את דברי הר"ן בשם ה'שאלתות', ומשמע מלשונו שמכריע כדבריו. וכך פסק הרמ"א בשו"ע (פ, א). על דין עבודתה של אשה מחוץ לבית – ר' להלן.

ה. "כוונות התורה" ותקנות חז"ל לגבי השיתוף הכלכלי

ראינו שראשונים נחלקו בהבנת חובות קנין האישיות מדין תורה: שיטת הרמב"ן היא שמדין תורה האיש והאשה חייבים זה לזה רק בחיי אישות, וכל ההתחייבויות הכלכליות הן מדרבנן. ואילו לשיטת הרמב"ם האיש חייב גם לפרנס את אשתו

מדין תורה, והאשה מצידה חייבת לדאוג למלאכות הבית (לדעת ה'פני יהושע' אף זה מדין תורה, אך אין הדבר מוסכם).
 לשיטת הרמב"ם שכוונת התורה היא שהבעל יפרנס את אשתו, חכמים הידקו את השותפות הכלכלית בין האיש לאשה – כדרכם לעשות משמרת למשמרתה של תורה – בכך שתיקנו לבעל פירות נכסי אשתו, ואת מעשה ידיה שמעבר למלאכות הבית, והטילו על הבעל חיובים כלכליים נוספים על מה שחייבה תורה (פירקונה, קבורתה וכו'). ולשיטת הרמב"ן, כל ענין השותפות הכלכלית הוא תקנת חכמים לחיזוק שלום הבית ותחושת הביטחון של האיש והאשה בחיי הנישואין.

בין לשיטת הרמב"ן ובין לשיטת הרמב"ם, חכמים השאירו פתח לאפשרות של עצמאות כלכלית של האשה, באמצעות ההצהרה "איני ניוזנית, ואיני נוטלת מעה כסף, ואיני עושה", המאפשרת לה להתפרנס בעצמה ממעשה ידיה ולחסוך את המותר לעצמה. לכאורה זוהי אופציה של עצמאות כלכלית גמורה, לפיה האשה יכולה להחזיק חשבון בנק משל עצמה, ולהתחלק עם בעלה שוה בשוה בכל הוצאות מחייתם. אולם, יש לזכור שגם במצב זה עדיין תקנות חכמים "פירקונה תחת פירות וקבורתה תחת כתובתה" (ע' לעיל פסקה ב') במקומן עומדות, ופירוש הדבר שהפירות שמניבים נכסי האשה שייכים לבעל. צריך לברר מה דינו של מותר מעשה ידיה לענין זה, כלומר: האם יתרת ההכנסה של האשה, שתישאר לה אחרי ניכוי הוצאות המחיה, הופכת להיות נכסי מלוג, ופירוש הדבר שהבעל זכאי לקנות ביתרה זו נכסי דלא נידי וליהנות מפירותיהם, או שהיתרה תהיה לגמרי שלה, כמו בנותן לאשתו שדה במתנה, שאין לבעל בה פירות (בבא בתרא נא:).

והנה בסוגיה בדף נט. העוסקת במותר מעשה ידיה למדנו: "והתנן קונם שאני עושה לפיך אינו צריך להפר, ר' עקיבא אומר יפר שמא תעדיף עליו יתר מן הראוי לו", ולהלן סו. הגמ' אומרת שבהעדפה שלא על ידי הדחק (רש"י: "כגון שהיא עירנית ובעלת מלאכה") הכל מודים שהיא של בעל, ומחלוקת ת"ק ור' עקיבא היא בהעדפה שעל ידי הדחק (רש"י: "כגון שדחקה עצמה והעדיפה"), שלת"ק אף היא שייכת לבעל, ולר"ע היא שייכת לאשה. וכתבו התוס' (ד"ה רבי): "וא"ת והיאך יכול להפר, והא אין זה מדברים שבינו לבינה, וי"ל דחשיב בינו לבינה לפי שאינו יכול ליזהר וליקח ממש בצמצום את הראוי לו ולהניח שאינו ראוי לו, אי נמי גם חלקה משועבד לו שילקח בהם קרקע והוא יאכל

פירות". וכך כתבו גם ביבמות צג. (ד"ה רבי). להלן נראה שיש שפסקו כר' עקיבא בהעדפה שע"י הדחק. וכתב ה'בית שמואל' (סי' פ' ס"ק ב') לדעה זו: "כתבו תוס' בכתובות דף נ"ט וביבמות דף צ"ג ובמרדכי מה ששייך לה לוקחים בהם קרקע והוא אוכל פירות".

מקרה אחר כעין זה: נחלקו ראשונים באשה שיש לה כמה שפחות ואינה חייבת לעשות בצמר אלא משום שהבטלה מביאה לזימה, האם מה שהיא עושה הוא לבעלה או לעצמה. הרשב"א (סא. ד"ה מתני') סובר שהוא לבעל, ואילו הר"ן (כה: ד"ה הלכה) כתב שיש סוברים שמכיון שאינה מלאכה הנעשית בשביל הבעל, הרי הרווח לעצמה. וכתב רעק"א בהגהותיו לשו"ע (סי' פ' אות א') שגם לדעה שהוא לעצמה מכל מקום הריהו נכסי מלוג, כמו שכתב הב"ש ס"ק ב' בשם התוס'.

וה'בית מאיר' (פ, א) השיג על הב"ש, וטען שבתירוץ הראשון של התוס' משמע שהניחו שההעדפה שע"י הדחק היא לגמרי שלה, והבעל אינו אוכל פירות, ואם כן התוס' הסתפקו בזה, ובפי' הרא"ש לנדרים (פה. ד"ה שמא) כתב כתירוץ הראשון של התוס'. אבל ה'חזון איש' (אה"ע סי' ע' אות ז') דחה את השגת הב"מ, ופירש גם את התירוץ הראשון של התוס' לפי ההנחה שההעדפה שע"י הדחק היא נכסי מלוג, ע"ש. ובאומר צאי מעשה ידיך במזונותיך והסכימה, הוכיח הב"מ מתוס' נזיר כד: (ד"ה שקימצה) שאם יש לה מותר הריהו שלה לגמרי ולא נכסי מלוג, וכתב החזו"א שהוא הדין לאומרת איני ניוזנית ואיני עושה, ודלא כדמשמע מתשובת רעק"א שדינה כמו בהעדפה שע"י הדחק לר' עקיבא, ע"ש. וכתב הב"מ שבספק אם המותר שייך לה לגמרי או שהוא נכסי מלוג לא ברור שהיא נחשבת מוחזקת, כי ייתכן שאומרים בזה "אלמוהו רבנן לשעבודיה דבעל". והחזו"א (שם) חולק, וסובר שבספק בדין האם נחשב לנכסי מלוג או ששייך לגמרי לאשה – האשה מוחזקת, ואי אפשר להוציא מידה פירות, ע"ש.

נמצינו למדים שגם אמירת "איני ניוזנית ואיני עושה" אינה יוצרת בהכרח מצב שבו אין לבעל שום זיקה אל הכנסותיה של האשה. מלבד זאת, לגבי נכסי האשה שהביאה עמה לנישואין אין כל ספק שיש לבעל זכות הנאה מפירותיהם, הרי שלמעשה אין אפשרות הלכתית להפרדה כלכלית גמורה בין האיש לאשה. יתר על כן, האמירה "איני ניוזנית ואיני עושה" אינה יכולה להיחשב כדבר רצוי בעיני חכמים, קודם כל מפני שיש מי שחולק על תקפותה, כנ"ל בראש הפסקה הקודמת, אך גם לפי ההלכה הפסוקה שהיא תקפה, הלא ראינו שלדברי הכל

חכמים הוסיפו על דין תורה חובות כלכליות של הבעל אל האשה ושל האשה אל בעלה, ומכאן שהם ראו בשותפות הכלכלית בחיי הנישואין ערך. גם עצם הלשון "אי אפשי בתקנת חכמים" מורה שמדובר במצבים מיוחדים, בדרך כלל בעייתיים, שבהם האשה מעדיפה לשאת בעול בעצמה ולא להיזקק לתקנה שתיקנו חכמים לטובתה.

ואכן, רוב הנשים ככולן, גם בדורנו שבו התקדם מאד מעמד האשה, אינן מעונינות להצהיר "איני ניוזנית ואיני עושה", אלא רוצות ליהנות מן האפשרות לצאת לעבודה מחוץ לבית, מבלי לוותר על חובות הבעל כלפיהן. בדינה של אשה עובדת עוסק הפרק הבא.

פרק שני: נשים עובדות

1. העדפה והעדפה שע"י הדחק

עתה ניגש לשאלת דין עבודת האשה מחוץ לבית במצב רגיל, שבו לא אמרה האשה "איני ניוזנית ואיני עושה". זהו למעשה המצב המצוי בימינו, כאשר חלק גדול מהנשים עובדות בעבודה קבועה מחוץ לבית.

הזכרנו כבר שהגמ' (סו.) אומרת שהעדפה שלא על ידי הדחק, דהיינו מותר מעשה ידיה הנובע מהיותה זריזה בעשיית מלאכה, שבזמן שנשים אחרות עושות משקל חמש סלעים צמר שהן חייבות בה היא עושה יותר – העדפה זו שייכת לבעל אם הוא נותן לה מעה כסף; ואילו בהעדפה שעל ידי הדחק, כגון שהתאמצה ועבדה שעות נוספות כדי להרויח יותר, נחלקו תנאים למי היא שייכת, גם אם הבעל נותן לה מעה כסף: תנא קמא סבר לבעלה, ור' עקיבא סבר לעצמה. ועוד למדנו שם: "בעי רב פפא עשתה לו שתים בבת אחת מהו, בעי רבינא ג' או ד' בבת אחת מהו, תיקו", כלומר: האם העושה שתי מלאכות בבת אחת נחשבת כהעדפה שע"י הדחק, או שהיא כהעדפה שלא ע"י הדחק, כזו של אשה זריזה המספיקה לעשות כמות יותר גדולה באותו הזמן. ואת"ל שאין זו ע"י הדחק, האם גם בג' וד' מלאכות ביחד נאמר כך, או שמאמץ חריג כזה כבר כן נחשב לע"י הדחק.

נחלקו ראשונים בפסק ההלכה במחלוקת התנאים: הרי"ף פסק כת"ק, וכתב שזוהי

דעת רב האי גאון. וכך פסק הרמב"ם (הל' אישות כא, ב). וכתב הרא"ש שרה"ג פירש שבעיות רב פפא ורבינא הן אליבא דת"ק: האם העושה שתי מלאכות ביחד נחשבת כהעדפה שעל ידי הדחק, והיא לבעלה, או שהעדפה על ידי הדחק היא שעובדת יותר באותה מלאכה, אבל העושה שתי מלאכות ביחד זה יותר מאשר ע"י הדחק, וגם ת"ק מודה שהמלאכה הנוספת היא לעצמה. אבל בשם ר"ח כתב הרא"ש שבעיות רב פפא ורבינא הן אליבא דר' עקיבא, הסובר שהעדפה שעל ידי הדחק לעצמה, והבעיא היא לאידך גיסא: האם להחשיב עושה שתי מלאכות ביחד או יותר להעדפה שעל ידי הדחק, או שעל ידי הדחק היא רק כאשר עובדת "שעות נוספות", אבל זו שעושה כמה מלאכות ביחד אינה שונה ממי שזריזה במלאכתה ועושה יותר. וכתב הרא"ש שלפי פירוש זה, הואיל והאמוראים העלו בעיות לשיטת ר' עקיבא, משמע שהלכה כמותו. אמנם, הרי"ף והרמב"ם שפסקו כרבנן, לא הביאו את הבעיות של האמוראים, והר"ן (כד. ברי"ף ד"ה כי) תמה על כך, כי אם הן אליבא דרבנן יש מזה נפ"מ להלכה (כי מכיון שעלו בתיקו הרי הממון בחזקת האשה), וה'מגיד משנה' כתב שכנראה הבינו שהבעיות הן אליבא דר' עקיבא, כמו שפי' ר"ח, אבל סברו שאין זאת אומרת שהלכה כמותו, אלא האמוראים רצו לפרש את דעת ר' עקיבא, ומכל מקום הלכה כרבנים.

הטור (סי' פ') הביא את דברי הרא"ש, וכתב שהרא"ש לא הכריע, והביא גם את דעת הרמב"ם שפסק כרבנן. והב"י הביא את תמיהת הר"ן ואת תירוץ ה'מגיד משנה'. ובשו"ע (פ, א) סתם כרמב"ם שהלכה שהעדפה שע"י הדחק היא לבעל, והגר"א ציין ל'מגיד משנה'. אבל הב"ח כתב על הטור, שהואיל והרא"ש לא הכריע במחלוקת רה"ג ור"ח, יש לפסוק שהמוציא מחבירו עליו הראיה, ואין להוציא שום העדפה שעל ידי הדחק מיד האשה, "וכן נוהגין במדינות אלו", שלא כשו"ע שפסק כרמב"ם. וה'חלקת מחוקק' (ס"ק ב') הביא את דעות הראשונים, וכתב: "ותוכל האשה לומר קים לי כמ"ד לעצמה", וכתב בשם הב"ח שכך המנהג. וכ"כ ה'בית שמואל' (ס"ק ב').

עלינו לדון אפוא בשאלה האם עבודה שהאשה עושה מחוץ לבית היא בגדר העדפה שע"י הדחק. נעיין תחילה בעיקר חיוב מעשה ידיה. כתב הרמב"ם (הל' אישות כא, א): "ומה היא עושה לו, הכל כמנהג המדינה, מקום שדרכן לארוג אורגת, לרקום רוקמת, לטוות צמר או פשתים טווה. ואם לא היה דרך נשי העיר לעשות כל המלאכות האלו, אינו כופה אלא לטוות הצמר בלבד, שהפשתן מזיק את הפה ואת השפתים והטיווי הוא המלאכה המיוחדת לנשים שנאמר וכל אשה

חכמת לב בדיה טו". הרמב"ם אינו מזכיר את השיעור של חמישה סלעים ואף לא שיעור אחר, ונראה שטעמו הוא משום שהשיעור תלוי בנסיבות: חמישה סלעים נאמר למי שאינה דרה עם בעלה ואינה עושה מלאכות הבית, כמו שכתב הטור על פי התוס' והרא"ש (הובא לעיל פסקה ג'), אבל כל שטרודה במלאכות הבית פוחתין לה מהשיעור לפי מידת טרדתה.

ז. דין עבודת חוץ

השו"ע (פ, א-ב) העתיק להלכה את לשון הרמב"ם הנ"ל. והנה מלשון הרמב"ם והשו"ע משמע שמדובר רק על עבודות הנעשות בתוך הבית, ואין הבעל יכול לכוף את אשתו לעשות עבודה מחוץ לבית. וכ"כ ה'בית מאיר': "ייראה לענ"ד לדייק מלשון זה שמדייק 'האלו', הא אם אין דרכם כלל במלאכות אלו אלא באחרות, כגון חרישה וזריעה, או כמו בזמננו בעסק משא ומתן, ומכל שכן ליסע לשווקים, עם כל זה שמנהגם כך מרצונם הטוב, מכל מקום אינו כופה אלא לטוות בצמר, וכדמסיים הרמב"ם והטויה היא המלאכה וכו', ואך מדמה לטויה אריגה וריקום, שזה בכלל עושה בצמר, לאפוקי מה שאינו ממלאכות אלו אין יכול לכופה". נראה שההבדל בין טויית צמר והדומות לה לחרישה וזריעה ומשא ומתן הוא, שהראשונות יכולות להיעשות בצניעות בתוך הבית, מה שאין כן האחרונות הנעשות בחוץ, או דורשות משא ומתן עם אנשים. ע' גיטין יב., על אשה שגלתה לעיר מקלט: "ואם מספקת ואמר לה צאי מעשה ידיך במזונותיך רשאי, מספקת מאי למימרא, מהו דתימא כל כבודה בת מלך פנימה, קמ"ל", ופירש"י: "פנימה – צנועה ואין דרכה לצאת ולסבב בעיר, שאינה משם ואין מכירין אותה להביא לה מלאכה בביתה אלא אם כן מסבבת בעיר למצוא מלאכה להשתכר", כלומר: לאשה הנמצאת במקומה אפשר לומר צאי מעשה ידיך במזונותיך מפני שמכירים אותה בעיר, והמעוניין במלאכה שהיא יודעת לעשות, כגון לטוות צמר, מביא לה את הצמר לביתה, אבל בעיר מקלט שאין מכירים אותה, אם היא רוצה להתפרנס, עליה לצאת ולסבב בעיר לשאול אם מישהו צריך עבודת צמר וכד' שתקח אותה לביתה, והייתי חושב שזה אינו מוטל עליה לעשות משום "כל כבודה בת מלך פנימה", קמ"ל שאפילו הכי יכול לומר לה שתעשה כן, אבל משמע שהכל על מנת לקחת לביתה, ולא שתצטרך לעשות מלאכה בבתי אחרים או בשוק (כך מדויקת ל' רש"י "אלא אם כן מסבבת בעיר",

כלומר: לא תהיה לה מלאכה בביתה א"כ תיסוב בעיר, ולא כתב: 'אלא מסבבת בעיר', דהיינו שהיא צריכה למצוא עבודת חוץ). ונראה שזהו שכתב ה'בית מאיר' "ומכל שכן ליסע לשווקים".

ה'בית מאיר' מפנה לסי' צ"ה, העוסק באלמנה הניזונית מן היורשים, שהדין הוא שמעשה ידיה שלהם (מש' כתובות צה:). לשון הטור שם: "כתב הרשב"ם אלמנה שניזונית מן היתומים והניח בעלה קרקע והשביחתו, כיון שמעשה ידיה שלהם, כל השבח שלהם, ואפילו שכר טרחה אינה נוטלת. והראב"ד פירש אע"פ שהיא ניזונית אין השבח שהשביחה הקרקע שלהם, שלא אמרו מעשה ידיה שלהם אלא במעשה ידיה הקבועים, כגון טווה או אורגת, אבל במלאכה אחרת שאין דרכה בכך לא, כיון שאינם יכולים לשנותה לאותה מלאכה אם עשתה הרי הוא לעצמה". והב"י העתיק מתשובת הרשב"א (ח"ד סי' קנ"ב), שכתב על דברי הרשב"ם: "שהרי האשה אינה חייבת לטרוח לסתור ולבנות לעקור ולנטוע ולא להתעסק בריבית, אלא לעשות בצמר, ואם רוצה הבעל לשנותה למלאכה אחרת אינו רשאי... וכיון שכן אם ניזונית משל יתומים אם השביחה או הרויחה במעות למה אנו דנין שבח ורווח זה כמעשה ידיה להיות ליתומים... אלא מן הדין הייתי אומר שכל שהרויחה לעצמה". וכתב הב"מ: "ואפילו הרשב"ם שם נראה שמודה, אלא דסבירא ליה דאם השביחה דינו כמותר מעשה ידיה דליוורשים", ר"ל: אם נותנים לה מעה כסף, כי דינה עם היורשים כדינה עם בעלה (ע' 'חלקת מחוקק' סי' צ"ה ס"ק ב'). והוסיף הב"מ: "ודעת הרשב"א שאינו מדמה להעדפה שע"י הדחק צ"ע לפום ריהטא", ר"ל: אף אם הרשב"א סובר שמלאכה בשדה אינה כמותר מעשה ידיה שהוא לבעל, מכל מקום לכאורה היא בגדר העדפה שע"י הדחק שעושה ב"שעות נוספות", והרי גם בהעדפה שע"י הדחק סובר הרשב"א כשיטת רה"ג שהיא לבעל (הב"מ למד כן מדברי הר"ן בשם הרשב"א, כי בימיו לא נדפסו עדיין חי' הרשב"א לכתובות, והדברים שהביא הר"ן מצויים לפנינו בחי' הרשב"א בדף סא.).

ובסי' צ"ה, שם הביא השו"ע (בסעיף ז') את שתי הדעות הנ"ל בענין אלמנה הניזונית שהשביחה נכסים, ועוד דעה שלישית שהשבח לבעל אבל נוטלת שכרה וידה על התחתונה, ולא הכריע, חזר הב"מ (בסעיף א') לתמוה על הדעה שהכל לאשה, מדוע לא תהיה ההשבחה לכל היותר כהעדפה שע"י הדחק, וכתב שבשלמא הראב"ד אפשר שהוא סובר כר"ח שהעדפה שע"י הדחק היא לעצמה, אבל הרשב"א הלא סובר כרה"ג שהיא לבעל, וכך הרי פסק השו"ע (פ, א), ואם

כן מדוע יהיה הכל לאשה. ורצה לומר שאולי סברו ראשונים אלה שדין העדפה שונה באלמנה עם היתומים מאשר באשה עם בעלה. וכבר כתב כן ר' חיים אלגאזי בס' 'נתיבות משפט' על רבנו ירוחם נתיב כ"ג ח"ה, ע"ש. וי"ל באופן אחר, שראשונים אלה סברו שהעדפה שע"י הדחק היינו דוקא באותן מלאכות שהאשה רגילה לעשות במסגרת ביתית, שאם דחקה עצמה לעבוד שעות נוספות באותן מלאכות, או לעשות כמה מלאכות בבית אחת, בזה נחלקו התנאים והראשונים האם המותר הזה לבעלה או לעצמה, אבל במלאכות שאין דרכה בכך והבעל אינו יכול לשנותה למלאכה זו – אין מחלוקת ששכרה לעצמה⁵. מכל מקום, הנחת ה'בית מאיר' שיש לראות את עבודת האשה מחוץ לבית כהעדפה שע"י הדחק, שבה נחלקו ר"ח ורה"ג, והאחרונים הכריעו שאין מוציאין מידה (כנ"ל), מצויה בפירוש בדברי אחד מאחרוני הראשונים באשכנז, הלא הוא מהר"ם מינץ, שכתב בתשובה (סי' י"ז), אחרי שהביא את מחלוקת התנאים בהעדפה שע"י הדחק במעלה לה מעה כסף: "והאי עובדא דידן דמרת ורומט⁶ משועבדת לאחרים בעבודה קשה ויש לה העדפה משעבודה נראה דנקרא העדפה ע"י הדחק". וכך עולה גם מדברי ה'משנה למלך' שיובאו בפסקה הבאה. באשר ל"הכל כמנהג המדינה" לגבי מעשי ידיה המינימליים שהיא חייבת בהם – כיום אין מלאכה אחת מסוימת שרוב הנשים עושות בבית בשעות הפנויות מעבודות הבית. יש העושות עבודות מחשב, או עבודות אמנות, או מלמדות שיעורים פרטיים וכיו"ב. כאמור, אין מכסה מסוימת שהאשה צריכה לעשות, ואפשר לומר שההנחייה של ההלכה היא שאשה שיש לה זמן פנוי מעבודות הבית צריכה למצוא איזושהי עבודה ביתית שיש עמה הכנסה, כדי לצרפה להכנסה של בעלה אשר עול פרנסתה מוטל עליו.

ח. היתה כאניות סוחר

כתב המהרי"ט בתשובה (חו"מ סי' ס"ז): "ומה שמספקא עלי, בנשים האלו שהנה

5. רש"י כתב על האפשרות של ארבע מלאכות בבית אחת: "שומרת קישואים וטווה פשתן ומלמדת שיר לנשים בשכר ומחממת ביצים בחיקה או ביצי תולעים העושים משי שהנשים מחממות אותן בחיקן והן נוצרים". נראה מהתיאור הזה שהכל במסגרת ביתית, והיא שומרת את המקשאה של בעלה ובוזו חוסכת לו שכר שומר.

6. = פרומט. שם נפוץ לאשה בארצות אשכנז.

גבירות ונכנסות בחצרות שרי מלכים וטירותם, והמה כאניות סוחר להביא טרף לביתה ומכלכלים את בעליהם זה כמה שנים, ומפרי ידיהם עשתו גם גברו חיל עושר ונכסים, אם נאמר שאשה כזאת אין לבעלה זכות בכל אשר עשתה חיל, כי מאחר שהוא אינו מעלה לה מזונות, אדרבא היא מכלכלת את בעלה ואת בניה ואת כל אשר אתה בבית, אין הבעל זוכה במעשה ידיה בסתם ואינה צריכה לפרש ולומר איני ניוזנית ואיני עושה, דכל שאין הבעל זנה במאי זכי במעשה ידיה... אלא שאפשר לומר דנשים אלו שתחילת שימושן במלאכה זו הבעל עדיין טורח במזונות, וכשהיא מרווחת ונותנת בעין יפה ונותנת יציאות הבית כל שלא אמרה איני ניוזנית וכו' הרי יש לה ממה שתפרנס הבית ממה שהרויחה כבר ומדידה קאכלה ומדידה שתייה וכל מה שהיתה הולכת ומשתכרת קמא קמא בטיל לגבי בעל". המציאות שהוא מתאר כאן מזכירה את המציאות בימינו, שבה יש נשים המשתכרות יותר מבעליהן, ועיקר פרנסת הבית היא מהכנסתן. המהרי"ט מסתפק האם אשה כזאת הריהי כאומרת "איני ניוזנית ואיני עושה" אע"פ שלא אמרה זאת בפירוש, או שאין כאן דין איני ניוזנית ואיני עושה, כי לפני שעשתה חיל והתעשרה היה זמן שבו גם הבעל היה מפרנס, לפחות באופן חלקי, וממילא כל מה שהאשה מכניסה מתבטל אל הקופה המשפחתית. הרי שהמהרי"ט סובר שאם מצב כזה אינו נחשב כ"איני ניוזנית ואיני עושה" – הבעל זוכה ברווחיה אע"פ שהם באים מעבודות חוץ.

וכתב על כך ה'משנה למלך' (הל' אישות כא, א): "ודבריו קשים הם בעיני, דהיאך השמיט הרב דברי גדולי המחברים אשר נחלקו בזה, כמ"ש הטור אה"ע בשם הראב"ד באלמנה שהשביחה הקרקע של היתומים דאע"פ שהיא ניוזנית מנכסי יתומים ומעשה ידיה שלהם השבח לעצמה, שלא אמרו מעשה ידיה שלהם אלא במעשה ידיה הקבועים, כגון טווה או אורגת, אבל במלאכה אחרת שאין דרכה בכך לא, כיון שאין יכול לשנותה לאותה מלאכה אם עשתה הרי היא לעצמה, והרשב"א האריך בזה והסכים לדעת זה, כמו שכתב מוהר"י קארו שם". ויש ליישב שהמהרי"ט סובר כמהר"ם מינץ שמלאכה שאין דרכה בכך נחשבת להעדפה שע"י הדחק, אבל דעתו להלכה כשו"ע, שהעדפה שע"י הדחק היא לבעל.

למעשה נהגו דיני זמננו לפסוק כ'בית מאיר', שאשה העובדת מחוץ לבית נחשבת משכורתה כהעדפה שע"י הדחק, שעל פי הכרעת האחרונים אין מוציאים אותה מיד האשה, כלומר שאם היא חסכה את הכסף בחשבון בנק משלה וכד'

אין הבעל או יורשיו יכולים להוציא אותו מידה במקרה של גירושין או מות הבעל. ע' מה שציין הדיין ר' אוריאל לביא שליט"א בספרו 'עטרת דבורה' (ח"א סי' ל"ט עמ' 269). אולם, יש לדון בשתי נקודות בענין זה: א. האם וכיצד יש לחסר מרווחיה את עיקר מעשה ידיה שהיא חייבת בו ולא עשתה בגלל היותה עסוקה בעבודת חוץ. ב. האם רווחיה הם נכסי מלוג שהבעל אוכל פירותיהם, או שהם לגמרי לעצמה. לגבי הנקודה הראשונה כתב הרשב"א בתשובה הנ"ל אודות מי שהשביחה נכסים שהוריש בעלה: "אלא מן הדין הייתי אומר שכל הרווח לעצמה, ומשלמת ליתומים כמו שנתבטלה ממעשה ידיה, כפועל ששכרו בעה"ב לעבוד עמו, שמציאתו לעצמו ומשלם אגר בטלה לבעה"ב. ואפשר שהאשה אינה משלמת אפילו אגר בטלה, שכל שהיא עושה אמרו שמעשה ידיה לבעל, ואי נמי שכופה לעשות, אבל אם נתבטלה ולא עשתה אינה חייבת לשלם, וכדמוכח שמעתתא בפ' דייני גזירות במי שהלך בעלה למדינת הים, שפוסקין לה מזונות ואין מחשבין לה מעשה ידיה". ובח"ב סי' ל"א כתב כדברים האלה עצמם, וסיים: "וזה נראה לי עיקר". וכך פוסקים דייני זמננו, שבדיעבד אי אפשר להוציא מאשה עובדת אגר בטלה, ע' במקורות הנ"ל. אמנם לכתחילה, בתקופת הנישואין עצמה, אם האשה רוצה לצאת לעבוד מחוץ לבית, ברור שהבעל יכול לומר לה: או שאת דואגת שייעשו עבודות הבית (כולל מעשה ידיים בצמר וכיו"ב), בעצמך או על ידי עוזרת בית⁷, או שאיני זנך, כדין כפייה על המלאכות ומעשה ידיה שנפסק בשו"ע פ, טו וברמ"א שם.

ובאשר לנקודה השניה – לעיל פסקה ה' ראינו שאחרונים נחלקו האם העדפה שע"י הדחק, שאין מוציאים אותה מיד האשה, דינה כנכסי מלוג, או שהיא שייכת לגמרי לאשה. וב'עטרת דבורה' (שם) רוצה לומר שהמחלוקת היא דוקא בהעדפה שעל ידי הדחק של שעות נוספות בעבודות ביתיות, אבל בעבודה חיצונית שאין הבעל יכול לכופה לעשות – הכל יודו ששכרה לגמרי לעצמה (כסברה שכתבנו בפסקה הקודמת לגבי מחלוקת הראשונים האם שכרה לבעל או לעצמה).

7. אם יש ביד הבעל לשכור עוזרת מכספו – הוא חייב בזה, כנ"ל עמ' 105 הערה 4, ואם לא – האשה תשלם את שכר העוזרת ממשכורתה.

ט. חוק מדינה בדבר יחסי ממון בין בני זוג

במדינות רבות נוהג חוק אזרחי לחלוקת ממון בין בני זוג. בשנת תשל"ג חוקק במדינת ישראל "חוק יחסי ממון בין בני זוג", ונוספו לו מאז ועד היום כמה תיקונים. עיקרו של החוק הוא סעיף 5 שלו, הקובע:

"עם התרת הנישואין, או עם פקיעת הנישואין עקב מותו של בן זוג, זכאי כל אחד מבני הזוג למחצית שווים של כלל נכסי בני הזוג, למעט – (1) נכסים שהיו להם ערב הנישואין או שקיבלו במתנה או בירושה בתקופת הנישואין; (2) גימלה המשתלמת לאחד מבני הזוג על-ידי המוסד לביטוח לאומי, או גימלה או פיצוי שנפסקו או המגיעים על פי חיקוק לאחד מבני-הזוג בשל נזק גוף, או מוות; (3) נכסים שבני הזוג הסכימו בכתב ששוויים לא יאוזן ביניהם".

באשר לנכסים שהיו לבני הזוג ערב הנישואין, החוק מתאים לעקרונות ההלכה, לפיהם נכסי הבעל והאשה שהביאו עמם לנישואין נשארים שייכים להם גם בפקיעת הנישואין, וזאת בין אם הם הוגדרו כנכסי צאן ברזל או כנכסי מלוג. אולם החלוקה השווה של כל הרכוש שנצבר בתקופת הנישואין עומדת בסתירה להלכה, שכן, לאור מה שהתברר בפסקאות הקודמות, לפי ההלכה כל אחד מבני הזוג אוטונומי לצבור כסף ורכוש לעצמו, ואינו צריך להתחלק בו עם בן זוג במקרה של פירוד. הרעיון של יוזמי החוק, לפיו יש לראות – למשל – באשה שהיא עקרת בית שותפה גמורה בהכנסות של בעלה, מפני שתרומתה לקיום המסגרת המשפחתית מאפשרת לו לעבוד ולהרויח, הוא רעיון שנשמע יפה ומוסרי, אבל לא בהכרח שהוא צודק. בני זוג שמתגרשים מלאים בדרך כלל טענות כרימון זה על זה. נתאר לעצמנו אדם שעבד קשה, יזם וכו' והרויח ממון רב, והוא טוען שאשתו לא התייחסה אליו כראוי, היתה עצלנית ובזבזנית וכד', ועכשיו כשהם נפרדים הוא צריך באופן אוטומטי לתת לה מחצית מהונו – האם זהו משפט צדק? או במקרה הפוך: הבעל הוא פרזיט ובטלן, והאשה עובדת קשה גם בבית וגם מחוץ לבית, מפרנסת את המשפחה וחוסכת מהכנסותיה בחשבון הבנק שלה – האם מן הצדק שבעת פירוד היא תתן חצי מהכנסותיה לבעל אשר לא תרם לה דבר מבחינה כלכלית אלא רק הקשה עליה?⁸

8. אין ספק שיוזמי החוק פעלו מתוך רצון לקדם את מעמדה וזכויותיה של האשה ולהשוותם לאלו של הבעל. הדבר מפורש בנימוקי שופטי בג"ץ בפסק הדין בתיק הירוע כ"תיק בבלי", פסק דין שקדם,

ההלכה היהודית משקפת מודל משפחתי שבו עיקר עול הפרנסה מוטל על הבעל. לאשה יש תפקידים ייחודיים שנתן לה הטבע – כלומר: הבורא ית' – ושום אידיאולוגיה פמיניסטית לא תוכל לבטל אותם: האשה היא ההרה, היולדת, המניקה, והמתמסרת באופן טבעי לגידול ילדיה הרכים. ההלכה מכירה בעובדה שגוף האשה שונה בטבעו מגוף הגבר, ושישנן עבודות פיזיות קשות שאין לחייב בהן נשים. את הבעל, לעומת זאת, מחייבת ההלכה לפרנס את אשתו ויהי מה, והיא מטילה עליו את האחריות לסיפוק כל צרכיה מהחל ועד כלה: מזונות, ביגוד, תכשיטים, דיור, רפואה וכו', בין בחייו, ובין לאחר מותו כל עוד אינה נישאת לאיש אחר (מש' כתובות נב:). חובות האשה בתחום הכלכלי מצטמצמות בדאגה לעבודות הבית, ובעוד עבודה חלקית קטנה שיכולה להיעשות במסגרת הבית.

עם זאת, ההלכה משאירה פתח לנשים המעוניינות בכך, לעבוד בעבודה חיצונית מלאה, וגם לחסוך לעצמן כסף שיהיה רכושן, או באמצעות ההצהרה "איני ניזוני ואיני עושה", או ללא הצהרה כזאת, בדרך "העדפה שעל ידי הדחק", כפי שהתברר לעיל.

הכל יודעים שהזמנים השתנו, ושבימינו בשביל להתפרנס אין צורך לעבוד דוקא בשדה, בכנין או בשוק. אפשר גם לשבת ליד המחשב בחדר ממוזג ולהתפרנס בכבוד. יותר ויותר נשים יוצאות לעבודה ומשתכרות יפה, גם נשים יראות שמים המקפידות על צניעות כראוי. לעיתים דוקא בחוגים של בני תורה עיקר פרנסת הבית היא באמצעות עבודתה של האשה, הרוצה שבעלה יהיה פנוי לעסוק בתורה? אין צורך להטיל שויון כלכלי כפוי על הבעל והאשה. ההלכה דאגה לזכויות האשה ולכבודה, וכל השאר תלוי ברצון בני הזוג ובהסכמתם.

בקובץ 'תחומין' כרכים יח-יט (תשנח-ט) התנהל ויכוח חריף בין שני דייני ביה"ד הגדול, הרב שלמה דייכובסקי והרב אברהם שרמן שליט"א, האם ניתן להתייחס לחוק יחסי ממון בין בני זוג שחוקק על ידי הכנסת כ'דינא דמלכותא', שיש לו תוקף הלכתי, ולחילופין, האם יש לראות בעובדת חלות החוק במדינה סיבה לומר שלגבי כל הזוגות הנישאים לאחר חקיקת החוק יש אומדנא שנישאו על

והכשיר את הקרקע, לחקיקת חוק יחסי ממון בין בני זוג. אולם בסופו של דבר החוק עלול לגרום עוול גם לגברים וגם לנשים.

9. ואין זה מענייננו כאן לדון האם דרך זו ראויה או לא.

דעת חוק זה, שהוא מנהג המדינה, והרי זה כאילו התנו ביניהם בפירוש שבמקרה של פירוד תהיה חלוקת הנכסים בהתאם לחוק. נימוקיהם של שני הדיינים מפורטים בהרחבה במאמריהם, ואין בכוונתי להיכנס כאן לדיון זה. ובספר 'עטרת דבורה' הנ"ל (ח"א סי' מ"ח עמ' 306-307) כתב, שגם אם אין לחוק תוקף הלכתי, כאשר זוג בא ומבקש לדון בחלוקת הרכוש על פי חוק המדינה – יש לעשות ביניהם קנין שהם מתחייבים זה לזה בחלוקה המבוקשת, ולאחר שעשו קנין בית הדין רשאי לדון על פי מה שנקבע בחוק, הואיל ודבר שבממון הוא, ע"ש שהראה דוגמאות לדבר מדברי גדולי הפוסקים בענינים דומים. וכמוכן שעדיף לבני זוג המעוניינים בכך לעשות ביניהם הסכם כתוב לפני הנישואין, שבזה ההלכה מכירה בשופי מראש, כמבואר בראש פ' הכותב בכתובות ובשו"ע סי' צ"ב.

מסקנות להלכה

א. הנישואין יוצרים על פי ההלכה יחסי ממון בין בני הזוג, שבראשם חובת הבעל לפרנס את אשתו (מזון, ביגוד ומדור לגור בו), שהיא לדעת חלק מהראשונים חיוב מן התורה ולדעת אחרים מדרבנן. חובת האשה היא האחריות לעבודות הבית (בעצמה, או באמצעות עוזרת בית על חשבון הבעל, אם יש בידו, ואם אין בידו – על חשבונה ור' לקמן ג-ד), וגם זה לדעה אחת חיוב מן התורה ולדעה אחרת מדרבנן.

ב. מלבד עבודות הבית חייבת האשה לעשות עוד עבודה חלקית קטנה התורמת לפרנסת המשפחה, אך: 1. היא אינה חייבת לעשות את העבודה מחוץ לבית. 2. היקף העבודה אינו מוגדר, והוא תלוי בפנאי שיש לה מעבודות הבית.

ג. נכסים שהאשה מביאה אתה לנישואין נשארים שייכים לה גם אחרי תום הנישואין, אולם כל זמן שהיא נשואה הבעל זכאי ליהנות מפירות נכסיה באחד משני האפנים הבאים, בהתאם למה שיסכימו מראש (בשטר "תנאים", או בכתובה, או בעל פה עם מעשה קנין): ב"נכסי מלוג" הנכסים הם באחריות האשה לגבי פחת או תוספת בשוויים, והבעל מקבל את פירותיהם (כגון שכר דירה מנר"ץ), וב"נכסי צאן ברזל" האחריות כולה היא על הבעל, הוא נהנה מפירותיהם, ובתום הנישואין הוא צריך להחזיר את שוויים המקורי לאשה. ירושה או מתנה שהאשה מקבלת בזמן נישואיה מצטרפות לנכסי מלוג שלה.

ד. אשה העובדת מחוץ לבית ושומרת את שכרה לעצמה – כגון בחשבון בנק נפרד – השכר שייך לה, והבעל אינו זכאי אפילו לפירותיו. אמנם היא חייבת לדאוג לעבודות הבית המוטלות עליה (כנ"ל סעיפים א-ב), בעצמה או באמצעות עוזרת בית (על חשבון בעלה, אם יש בידו, ואם אין בידו – על חשבונה), ואם אינה עושה כן הבעל רשאי שלא לפרנסה עד שתדאג שעבודות הבית ייעשו.

ה. יכולה אשה לומר לבעלה: "איני ניוזנית ואיני עושה", כלומר: אל תפרנס אותי ואיני עושה שום עבודה בבית (ואם ירצו יתחלקו בהוצאות המחיה שוה בשוה), אך דין נכסי מלוג ונכסי צאן ברזל שהביאה לנישואין, וכן הכתובה ושאר תנאיה, נשארים בתוקף. ונראה שאין זו דרך רצויה לחיי נישואין, אלא במקרים חריגים.

ו. הבעל אינו יכול לומר לאשתו: "צאי מעשה ידיך במזונותיך", כלומר: אינך חייבת לעשות שום דבר בבית, וצאי והתפרנסי בעצמך, אלא חובת פרנסתה עליו.

ז. כל הסכם בין הבעל לאשה לגבי חלוקת רכושם במקרה של גירושין, בין שהוא נעשה לפני הנישואין, ובין שהוא נעשה בעת שבאים להתגרש, אם הוא נעשה בקנין גמור המועיל על פי ההלכה – דנים על פיו.